

KEMÉNY TIBOR

A XI. KERÜLETI HELYTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYEK, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ IPARTÖRTÉNETRE

A jelenlegi XI. kerület település krónikája nem tekinthet olyan eseménydús múltra vissza mint a Buda, vagy Pest történelmi részei. E területen a Duna szabályozásáig (1870), a Déli vasúti híd (1877) és a Ferenc József híd (1896) felépítéséig, valamint az utak, vasútvonalak kiépítéséig csak mezőgazdasági tevékenység folyt. Kivétel a 40-50 házas Albertfalva, ahol főleg szász asztalosok települtek le.

A közlekedési feltételek megváltozása után fokozatosan foglalt egyre nagyobb területeket az ipar, a különféle intézmények, a lakosság. Téglagyárak már az 1800-as évek elején voltak melyek egyik megmaradt emléke a Feneketlen tó, de komolyabb ipari üzemek, így a Perci-Scherer Kábelgyár (1833) és a Röck Gyár (1899) csak a század végén települt e területre.

A XX. század elején már rohamosan új ipari negyed alakult ki dél Budán a Fehérvári és Budafoki utak környékén. Ide települt többek között a Dohánygyár, az Erickson, (később Standard), a Felten, a Magyar Repülőgépgyár, a Goldberger, a GAMMA, a Csonka Gépgyár, különféle textil üzemek és a Műszaki Egyetem. Tehát a XI. kerület új, ipari városrészévé nőtte ki magát negyed század alatt. 1930-ban kapta meg az önálló kerület rangot, gyakorlatilag 1934-ben vált le az I. kerületről.

A XI. kerület ma élő polgárai nagy tisztelettel és elismeréssel tekintenek vissza az elődökre, akik kialakították, felvirágoztatták dél Budát, vagy ahogy sokan ma nevezik Új Budát!

A kerület lakosai több, jelentős polgári szervezetet hoztak létre, részben a helytörténet kutatására relikviáinak megőrzésére, építészeti emlékeinek bemutatására, részben ügyes-bajos dolgaik intézésére, segítésére.

A kerületnek számos, területi, táji, körzeti elnevezése van melyek több százéves eredetűek. Ilyenek: Gellérthegy, Lágymányos, Kelenföld, Albertfalva, Sashegy, Sasad, Gazdagrét, Őrmező, Őrsöd, Kelenvölgy, Kamaraerdő, Madárhegy. E regionális területeken kb. 30 polgári kör, illetve egyesület működik a sport klubokon felül. Ezek közül a helytörténeti munkát összefogó két jelentősebb szervezet emelek ki: a XI. kerületi Etele Helytörténeti Kört és az Albertfalvai Helytörténeti Gyűjteményt és Iskolamúzeumot, melyekről később részletebben szó lesz.

A helytörténeti körök egyes közigazgatási, területi egységek önszervezéséből kialakult társadalmi szervezetei. Kiállításokat rendeznek helytörténettel kapcsolatos előadásokat tartanak. Időnként kölcsön kérik az országos múzeumok helyi vonatkozású anyagát is ismeretterjesztő kiállításaikra. Az itt munkálkodók jó értelemben vett lokálpatróák. Történészek, múzeológusok, műszaki, művészeti szakemberek segítik munkájukat, illetve tartanak előadásokat az érdeklődőknek.

A XI. kerületi helytörténeti munkában először Beleznay Andor iskolaigazgató 1978-as kezdeményezéséről kell beszéni, aki az általa vezetett tanári kar és a tanulók segítségével

jelentős kutatásokat végzett a korábban még önálló Albertfalván. (1949-ben csatolták a fővároshoz). Munkássága eredményeképpen egy jelentős helytörténeti gyűjtemény és iskolamúzeum alakult ki. Kultúralt kiállításukon bemutatják a most 175 éves település múltját, jelenét az alapítástól napjainkig, valamint az e területen feltárt rézkori, római kori leleteket is. Jelentős levéltári kutatásokat végeztek és sok dokumentumot gyűjtöttek össze a település 1819-beni alapítása óta eltelt időkről, az ide telepített szász családokról, az itt kialakult szokásokról. Feldogozták a terület ipartörténetét is többek között az Albertfalvai Magyar Repülőgépgyár, a Hangya Rt., a Cérnázógyár, a Vegyigyár kialakulását, működését is. Jelentős gyűjteményük van a helyi kisipar eszközeiből, a polgárok használati tárgyaiból, hivatalos okmányaiból, pecsétnyomókból. Meg kell említeni iskolatörténeti gyűjteményüket, mely felöleli a múlt helyi oktatási szervezeteit, azok taneszközeit, tankönyveit. A gyűjtemény a dokumentumokon kívül nagy mennyiségű eredeti fotót, illetve reprodukciót is tartalmaz.

A XI. kerületi Etele Helytörténeti Kör 1988-ban alakult. Kezdetben a Bp.-i Művelődési Központban működtek. 1994 márciusa óta az Önkormányzat tulajdonába került volt Gamma Nyugdíjas Házba kerültek. Az időközben egyesületté alakult kör vezetője Hidvégi Miklós. Minden hónap második szerdáján a kerület múltjával, jelenével, jövőjével, kapcsolatos előadásokat tartanak, melyekre neves műzeológusokat, történészeket, mérnököket, kerületi vezetőket hívnak meg. A kerület szélesebb körű ismertetésére igényes tartalmú és kiállítású füzeteket adnak ki, ezidáig a következőket:

1. Séta a XI. kerületben (dr. György Lajosné)
2. Régészeti emlékek a XI. kerületben. (Hidvégi Miklós, Havasi Péter, Magyar László)
3. A XI. kerület építészeti emlékei. (Gerle János)

Az Etele Kör életében jelentős változást hozott amikor 1994 tavaszán a Petzvál utca 42-ben önálló helyiséget kapott az önkormányzattól. Itt már mód nyílt kiállítások rendezésére is. A kiállításokat három fő tematika köré csoportosították:

Régészeti leletek a XI. kerületben.

A kerület ipartörténete.

Sajnos, mivel az épületben biztonsági rács nincs, riasztó berendezés sincs felszerelve, tárgyi, illetve értékesebb anyagot kiállítani nem lehet, így a képi kiállításokra korlátozódnak a bemutatók.

A régészeti kiállítás bemutatja az őskori, kelta, római, késő római népvándorláskori és középkori leletek képeit s azokhoz rövid tájékoztatást fűz.

Az építészeti emlékeket fotók mutatják be, külön csoportosítva a műemlék, városi-kerületi védettségű, és védettségre javasolt alkotásokat.

Az építészeti kiállítás mellett bemutatásra került a XI. kerület régi, főleg 1945 előtti képeslapokon, dr. Gyökér István gyűjteményéből. A 300 válogatott szép érdekes fotó, illetve grafika mutatja be a terület nevezetesebb, érdekes építményeit, városképét.

Az ipartörténeti részben időszakos kiállításokat rendeznek, először a GAMMA MŰVEK 1920-1947 közötti fejlődése lett bemutatva. Ezt váltja fel a XI. kerület repüléstörténeti emlékeit ábrázoló kiállítás, melyen nemcsak fotókat, hanem korabeli modelleket is bemutatnak. Ebben a Műszaki Egyetemi repülőgép kísérleteket, a Magyar Repülőgépgyárban készített repülő típusokat az érdi és budaörsi repülőtereket, a Ferenc József hídnál létesített dunai hidroplán kikötőt mutatják be korabeli fotókon. Szerepel még a Szellőző Művekről is egy tábló, ez a cég van a repülőgépgyár helyén.

1995 első negyedében kívánják megnyitni az ismertetett kiállítást, melyet a harmadik negyedben a kerület egyik legrégebbi üzemét, a Röck gyárat ismertető tárlat követ. E tárlat előkészítése, anyaggyűjtése most van folyamatban, kérjük, hogy akinek birtokában a Röck és Gamma gyárral kapcsolatos dokumentum van, ajánlja fel a Helytörténeti Körnek.

Távlati célok között szerepel a kerület ipartörténeti összegyűjtése, leírás, fotókkal, dokumentumokkal bemutatása kiállításokon. E célból felkeresünk minden fontosabb ipari létesítményt, vezetőivel, régi munkatársaikkal beszélünk. Úgy véljük az utolsó órákban (vagy azután) vagyunk, hogy még begyűjthessük az intenzív privatizáció miatt felszámolt cégek működésének emlékeit! A múlt ipari relikviáinak megőrzése, utódainknak átadása kötelességünk!

E munkánkban nagy segítségünkre vannak azok a lelkes amatőr ipartörténészek, gyűjtemények kezelők, akik általában saját kezdeményezésükkel kialakították üzemeikben a helyi gyűjteményeket. Ilyenek vannak például a BHG-ban, VSZM-ben, CSONKA J. Gépgyár-ban stb.

Jó lenne, ha a Műszaki Múzeum és a Tudomány- és Technikatörténeti Bizottság felkarolná

ezeket a kisgyűjteményeket, hivatalos elismertetésükkel, védetté nyilvánításukkal segítséget nyújtának ezen ipartörténeti emlékek megőrzéséhez.

Az említett üzemi gyűjtemények közül én a GAMMA Ipartörténeti Gyűjtemény gondozója vagyok. Saját kezdeményezésemre 1980-ban kezdtem el a gyűjtést. Az indíttatást egy szemétbe dobott, régi fotókat tartalmazó doboz adta. Azóta a gyűjtemény közel 600 db. műszeripari tárgyból kb. 1000 db. dokumentumból, több ezer fotóból áll. Eddig négy időszakos kiállítást rendeztem különböző jubileumok alkalmából. Jelenleg eddigi legnagyobb kiállításunk a Hadtörténeti Múzeumban van, melyet dr. Varga József hadtörténész alezredes rendezett, dr. Laczik Bálint (BME) és Tóth Endre (Műszaki Múzeum), valamint az én közreműködésemmel. A kiállítás témája: Juhász István a löelemképző feltalálója 100 éve született.

Reméljük, hogy a kiállítás, valamint a Műszaki Múzeum vezetőjének segítségével a GAMMA Ipartörténeti Gyűjtemény, mely finommechanika történet jelentős időszakának emlékeit őrzi hivatalosan elismert kisgyűjteményévé válik. Ez az eljárás most van folyamatban.

Úgy gondolom, hogy ez az ankét és ez a beszámoló hozzájárulhat ahhoz, hogy átrendeződő országunk, átalakuló iparunk történeti emlékeinek megőrzésére nagyobb figyelem fordítódjon.